



basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

2021

MATSHWAO: 80

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 12.

DITAELO LE DIKELETSO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Dibopeho le melao ya tshebediso ya puo	(40)
2. Araba dipotso TSOHLE.
3. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
4. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
5. Nomora dikarabo tsa hao feela jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
6. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
7. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
8. O eletswa ho sebedisa nako ya hao tjena:

KAROLO YA A:	Metsotso e 50	
KAROLO YA B:	Metsotso e 20	
KAROLO YA C:	Metsotso e 50	
9. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO

Karolong ena o fuwe mefuta E MMEDI ya ditema. Bala le ho boha tema E NNGWE le E NNGWE, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona. Araba ka lentswe LE LE LENG feela moo ho hlokehang, ntle le haeba potso e hloka tlhaloso kapa karabo e teletsana.

POTSO YA 1

Bala tema ena e latelang ka hloko, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

TEMA YA A**TSHILAFATSO YA METSI DINOKENG**

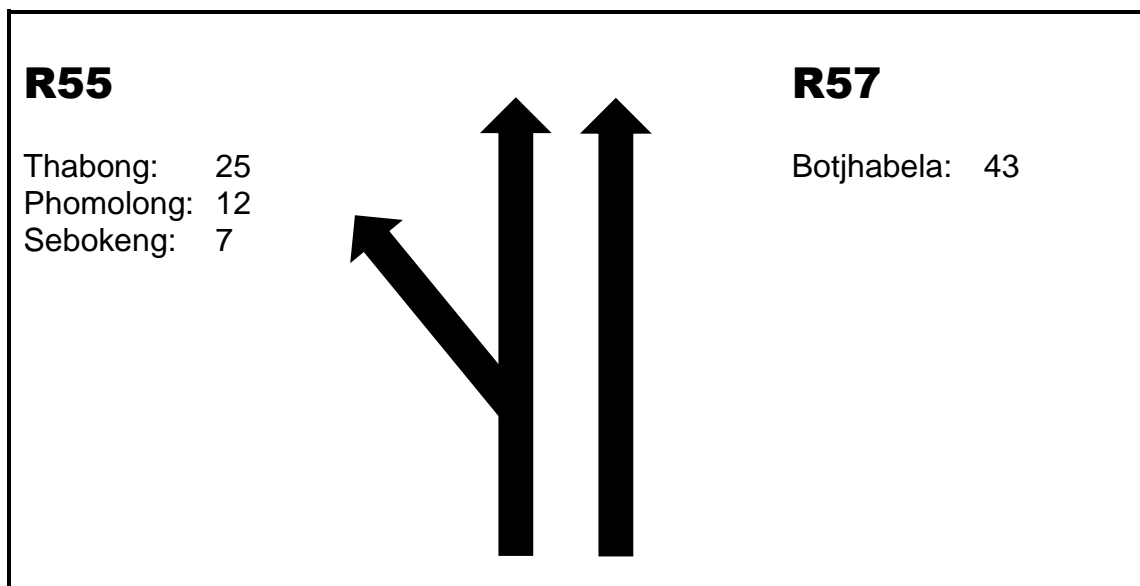
- 1 Dikokwanahloko le dikhemikhale ke tsona tse ka sehloohong tshilafatsong ya metsi. Dikokwanahloko ke dikokonyana tse nyenyane tse bakang malwetse a kang malaria le kholera. Athe dikhemikhale tsona ke ditjhefo, tseo hangata di hlahiswang ke diindasteri. Ho na le dikhemikhale tsa tlhaho tse fumanwang hohle moyeng athe bohola ba tse hlahiswang ke diindasteri ha se tsa tlhaho. Diindasteri tse ngata di qhalla matlakala a dihlahiswa tsa tsona ka ho otloloha dinokeng ebe dikhemikhale tse tswang matlakaleng ao, di kena metsing a sebediswang ke batho, diphoofolo le dimela. 5
- 2 Ka ntle le mona, merafo ya tshepe le diindasteri tse qhibidisang tshepe di na le seabo se seholo tshilafatsong ya dinoka. Metsi a tswang diindastering tsena a phallela diphuleng habonolo ebe a fetela dinokeng. Nakong e fetileng matlakala a nang le tjhefo a ne a lahlelwa dinokeng kapa dibakeng tse haufi le moo batho ba phelang teng. Matlakala ao a ne a baka mathata a ho kula ekasitana le hona ho hlokahala ha batho. Setjhaba le sona se na le seabo tshilafatsong ya metsi ka ho lahlela matlakala le diphamphetamine dinokeng. 15
- 3 Borapolasi le bona ba sebedisa dikhemikhale tse nyanyatswang dimeleng ho bolaya dikokonyana tse jang dimela. DDT ke se seng sa dinyanyatsi tse bolayang dikokonyana seo ho nang le maikutlo a fapaneng ka sona. DDT e ne e sebediswa dimeleng ho laola menwang ya malaria mona Afrika-Borwa. Diphuputso di bontshitse hore ha e le tekanyong ya 10 mg e ka baka tjhefo bathong. Motho ya hahlametsweng ke yona o iponahatsa ka matshwao a latelang: ho tsekela, ho hlatsa le ho tsitsipana. Ka ditekanyo tse tlase, DDT e ka ama kgolo ya bana, mme ya baka le kankere. Kahoo e thibetswe ka molao mona Afrika-Borwa. 20
- 4 Organo-phosphates ke sehlopha se seng sa dinyanyatsi tse bolayang dikokonyana mme le ho sona ho ntse ho na le maikutlo a fapaneng jwalo ka ho a DDT. Sehlopha sena se ne se sebediswa sebakeng sa DDT ka mora hoba e thibelwe ka molao. Ditsebi tse ding di dumela hore organo-phosphates tsena di bakile tshenyoo e kgolo ho feta DDT. Sona senyanyatsi sena se na le tjhefo e ngata eo se e fetisetsang bathong le diphoofolong tse ding tsa diantshi. Ditjhefu tsena di tsamaya habonolo ka diphulana le diphula ho ya kena dinokeng, mme di fetele matamong le mawatleng. Ka tsela e jwalo, ditlhapi le diphoofolo tsa hae di hahlamelwa habonolo ke tjhefu ena. Qetellong batho ba kudiswe ke tlhapi le lebesa la diphoofolo tse hahlametsweng. 30

5	Bongata ba rona re tseba tshenyo e bakwang ke tshilafatso ya oli mabopong a lewatle. Leha ho le jwalo, tshilafatso e bakwang ke oli e ntse e etsahala kahara naha. Peterole le dizile di bolokwa ditankeng tse ka tlasa mobu. Ha ditanka tseno di sa hlokomelwe ka nepo, di ka petsoha ebe peterole e a dutla mme e phallele diphuleng moo e tlang ho silafatsa dinoka. Le boramakoloi ba bang nakong eo ba tjhentjhang oli makoloing a bona e ye e qhalehele fatshe mme ha dipula di na e a hlatsweha, e phallele dinokeng.	35 40
6	Kajeno Mafrikaborwa a na le tokelo ya ho phela tikolohong e hlwekileng, e bolokehileng. Tikoloho e hlwekileng e ka kenyelletsa metsi a phallang dinokeng, le a bolokuweng a hlwekile ka nako tsohle. Re ka etsa sena ka ho se lahlele dipampiri le dipolasitiki hohle feela. Diindasteri le tsona di hlomphe molao o thibelang tshilafatso ya metsi dinokeng. Tsohle tse sa lateleng molao di fuwe kotlo e boima haholo. Motho e mong le e mong o lokela ho etsa bonnete ba hore o tseba melao ya ho boloka dinoka di hlwekile mme a dule a fadimehile kamehla. Ha a belaela hore ho na le tshilafatso ya metsi sebakeng sa habo, a iteanye le mmasepala ka potlako.	45
[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa www.waterresource/pollution]		

- 1.1 Bolela dintho TSE PEDI tse ka sehloohong tse bakang tshilafatso ya metsi dinokeng. Sheba mola wa 1. (2)
- 1.2 Ke sefe se etswang ke diindasteri se behang maphelo a batho le diphoofole tsietsing? Sheba mela ya 5–7. (1)
- 1.3 Nehelana ka bohlokwa ba dikhemikhale ho borapolasi. Sheba mela ya 15 le 16. (1)
- 1.4 DDT le organo-phosphates di tshwana jwang? Sheba seratswana sa 3 le 4. Bolela TSE PEDI feela. (2)
- 1.5 Qolla polelo seratswaneng sa 6 e tiisang hore Mafrikaborwa a feela a tshireletsehile kgahlanong le dikhemikhale tse nang le tjhefo. Tiisa karabo ya hao ka lebaka. (2)
- 1.6 Setjhaba se na le seabo sefe tshilafatsong ya metsi? (1)
- 1.7 Ntle le tse boletsweng temeng, ke dintho dife tse ding TSE PEDI tse ka silafatsang metsi? (2)
- 1.8 Ke lentswe lefe temeng le bolelang ntho e le nngwe le ho hema tjhefu. (1)
- 1.9 Ke ntlha kapa ke mohopolo hore ha DDT e le tekanyong ya 10 mg e ka baka tjhefo bathong? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- 1.10 Nehelana ka lebaka le dumellanang le polelo e latelang.

Bongata ba rona re tseba tshenyo eo tshilafatso e bakwang ke oli e e etsang mabopong a lewatle. (2)

- 1.11 Bolela hore polelo e latelang ke Nnete kapa Mafosi, o be o nehelane ka lebaka la karabo hao.
Dikhemikhale tse ding di na le molemo bathong. (2)
- 1.12 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho (A–D), ebe o nehelana ka lebaka la karabo ya hao.
Polelo ena, 'Oli e qhalwang fatshe ke boramakoloi e kotsi bathong kaha e ka ...'
A silafatsa metsi a ka tlasa lefatshe.
B bolaya dimela ka ho kena mobung.
C silafatsa metsi ka ho phallela dinokeng.
D baka dikotsi ka ho thellisa mmila. (2)
- 1.13 Mongodi o re ruta eng ka tema ee? (2)
- 1.14 Na ho molemo hore mmuso o kwale diindasteri tse bakang tshilafatso ya metsi? Nehelana ka lebaka la karabo hao. (2)

TEMA YA B**DITSHUPISO TSA DITSELA TSE LEBANG METSENG E FAPANENG**

[Tema ya boiqapelo]

- 1.15 Dipakeng tsa Thabong le Botjhabela, ke hokae moo mokganni a ka fihlang teng kapele? Hobaneng o realo? (2)
- 1.16 O nahana hore ke boikarabelo ba lefapha lefe la mmuso ho etsa diboto tsa ditshupiso mebileng ya rona? Fana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- 1.17 Na ditshupiso tse dibotong tsa ditsela di tshepahala hoo bakganni ba ka tshepelang ho tsona? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, e be o di kgutsufatsa ka ho ngola dintlha TSE SUPILENG, tse bontshang hore motho o na le kgatello ya maikutlo.

DITAELO

1. Ngola dipolelo TSE SUPILENG, tse phethahetseng.
2. Mantswe e be A SA FETENG a 70.
3. Ngola ka mantswe a hao ho ya kamoo o ka kgonang kateng.
4. Nomora dipolelo tsa hao ho tloha ho 1 ho ya ho 7.
5. Ngola ntlha E LE NNGWE feela polelong ka nngwe.
6. Qetellong ya kgutsufatso ya hao, bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng ka masakaneng.

TEMA YA C**MATSHWAO A BONTSHANG HORE MOTHO O NA LE KGATELLO YA MAIKUTLO**

Ha se ka mehla ditebello tsa rona di phethahalang bophelong. Dr Sindi van Zyl o re sena ke sona se re behang boemong ba ho ba diphofu tsa kgatello ya maikutlo. Ke matshwao afe a re hlokomedisang hore motho o na le kgatello ya maikutlo?

Motho ya nang le kgatello ya maikutlo ha a na botsitso maikutlong. O bontsha boitshwaro bo sa lebellwang ba ho hlokofala le ho teneha. O fetofetoha feela ho sa lebellwa.

O fihlelwa ke nako ya ho lla kgafetsa a sa tsebe seo a se lilelang. A ka lla haholo le sale le maketse. Sena se ka etsahala ka makgetlo letsatsi le leng le le leng. Ka baka la maikutlo a hlokanang botsitso, motho o hlaselwa ke bolebadi, ha a hopole ntho a qeta ho bua ka yona ebile motho wa mofuta ona o hloka morolo wa ho etsa dintho. O iphaphanya dintho mme mehopolo ya hae e a farasa.

Phofu ya lefu lena e a hlobaela kapa e robala ho feta tekano. Kahoo e dula e kgathetse, e tepelletse. E ba le phokotseho kapa keketseho e matla ya takatso ya dijo. Re ka boela ra e hlokomela ka mmele o theohang kapa hona ho nona haholo.

[E qotsitswe le ho lokitswa ho tswa makasine wa *Bona*, Mphalane 2019, leq. 62–63]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3**

Bala papatso e latelang o nto araba dipotso tsa manollo ya setshwantsho le tshebediso ya puo.

TEMA YA D

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa koranteng ya *Sunday World*, Phupu 2016]

- 3.1 Bohlokwa ba mantswa aa, 'bakeng la letlalo la hao', ke bofe papatsong ee? (2)
- 3.2 Puo ya mmele ya mosadi ya papatsong e ka susumetsa bareki ka tsela efe? (2)
Nehelana ka lebaka la karabo ya hao.

- 3.3 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho (A–D). Nehelana ka lebaka la karabo ya hao.

Sepheo sa mmapatsi ke sefe ka ho sebedisa ditshelo tse fapaneng?

Ke ho ...

- A hohela bareki.
- B bontsha mefuta e fapaneng ya sehlahiswa.
- C bontsha ho se lekane ha ditshelo.
- D thabisa bareki.

(2)

- 3.4 Tshohla kamoo polelo e latelang e ka susumetsang bareki ho reka sehlahiswa sena kateng?

Fomula e se nang moedi.

(2)

- 3.5 Na polelo e latelang ke ntlha kapa mohopolo? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao.

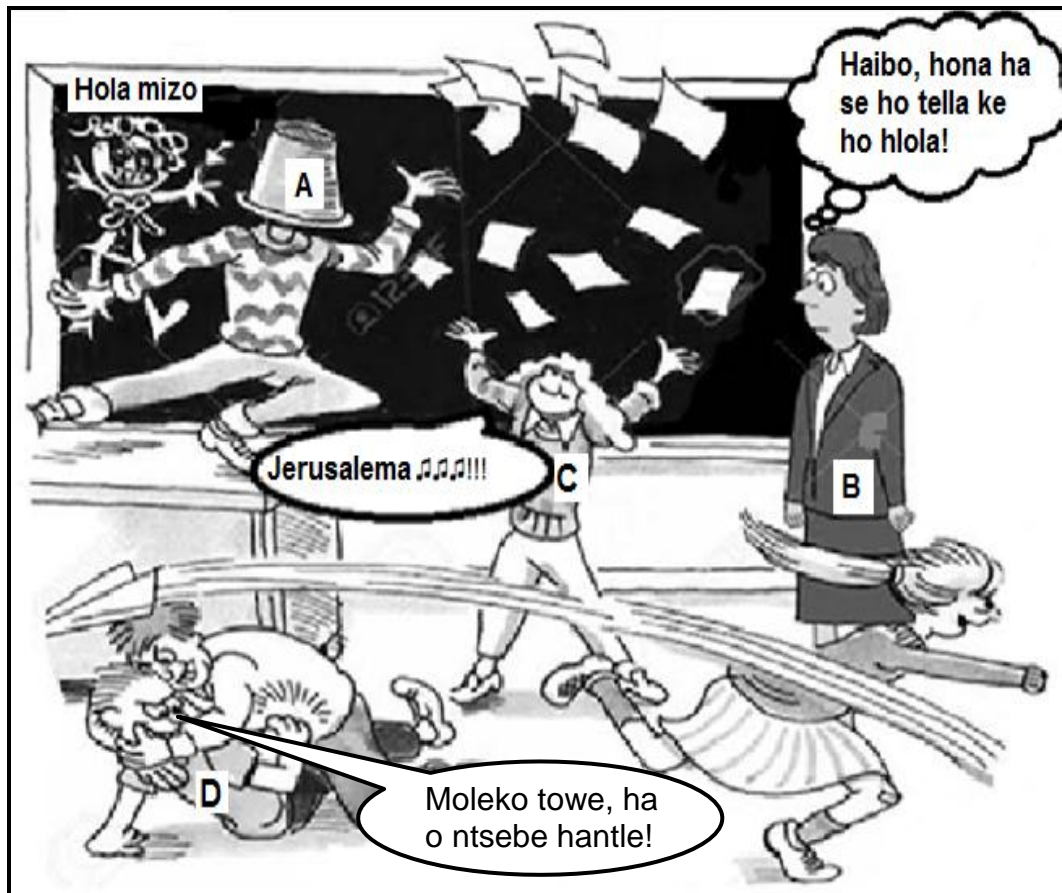
Sehlahiswa sena se hlakisa letlalo.

(2)

[10]

POTSO YA 4

Bala ditaba tsa khathunu ena e latelang o ntano araba dipotso tse tla e latela.

TEMA YA E

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho black and white cartoons]

- 4.1 Bolela mabaka A MABEDI a etsang hore puo ena, 'Hola mizo', e se amohelhe maemong a khathunung ena. (2)
- 4.2 Tshohla hore polelo e latelang e dumellana jwang le ketso ya motho ya nomorilweng D?
'Moleko towe, ha o ntsebe hantle!' (2)
- 4.3 Ebe puo ya mmele ya motho ya nomorilweng A, e re totoballetsa maikutlo afe ha e bapiswa le ya motho ya nomorilweng B? (2)
- 4.4 Tshohla phoqo e hlahiswang khathunung ena. (2)
- 4.5 Tshohla kamoo tshebediso ya lentse 'Haibo' e dumellanang kateng le puo ya sefahleho ya motho ya nomorilweng B? (2)

[10]

POTSO YA 5

5.1 Bala ditaba tsa tema ena, o ntano araba dipotso tse tla e latela.

TEMA YA F**MEHARO**

Ntho e nkutlwisang bohloko ke ho bona boemo boo batho bao e leng kgale ba lwanela tokoloho ya setjhaba sena sa heso ba leng ho bona kajeno. Ba bang ba bona ba ile ba intsha sehlabelo, ba phaphathehela dinaheng tsa boahisane, tse kang Lesotho, Swatsing, Botswana, Zambia le Tanzania. Ba bang bona ba ba ya ho tse mose ho mawatle. Teng ba sebetsa ka thata ho lokisetsa tokoloho ya setjhaba sa Rantsho. Kajeno ka bomadimabe, ba bang ba bona ha ditaba di se di le botleng, ba fetohile mafutsana a kollang ntsi hanong. Ke re ha ba na le ya ho phoka boduma. 5

Ka nqa e nngwe ba bang ba fupere ka matsoho a mabedi, a tletseng mejo le mafa. Ho etsahetse jwang? Ke potso eo nna ke ipotsang yona ka nako tsohle. Mohlomong ke tsona dintho tse bakang dikgulakgulano le mekga e mengata ya dipolotiki, e ka qetellang e lebisitse ntweng ya bana ba thari. 10

Nna ke tjho ntle le qeaqeo hore baetapele ba tlamehile ebile ba tshwanetse ho itekola ntlheng ena. Ha ba ke ke ba etsa jwalo kaha nna ke bolela, ho tla phetheha mantswe a Mosotho a reng, 'moiketsi ha a llelwe'. 15

[Tema ya boiqapelo]

5.1.1 Letshwao lena (?) polelong e latelang le sebedisitswe ka sepheo sefe?

Ho etsahetse jwang? (2)

5.1.2 Sehalo se ikutlwahatsang temeng ee, se qholotsa maikutlo afe ho mmadi? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)

5.1.3 Tatolano e sebedisitsweng polelong ena e o thusa jwang ho utlwisisa maemo a ditaba ao ho buuwang ka ona temeng.

Ba bang ba bona ba fetohile mafutsana a kollang ntsi hanong. Ka nqa e nngwe ba bang ba fupere ka matsoho a mabedi a tletseng mejo le mafa. (2)

5.1.4 Re tseba jwang hore mongodi wa tema ena o ipona a na le matla a fetang a baetapele bao a buang ka bona? (2)

5.1.5 Nehelana ka moelelo o otlolohileng wa polelo e latelang.

'Ha ba na le ya ho phoka bodumo.' (2)

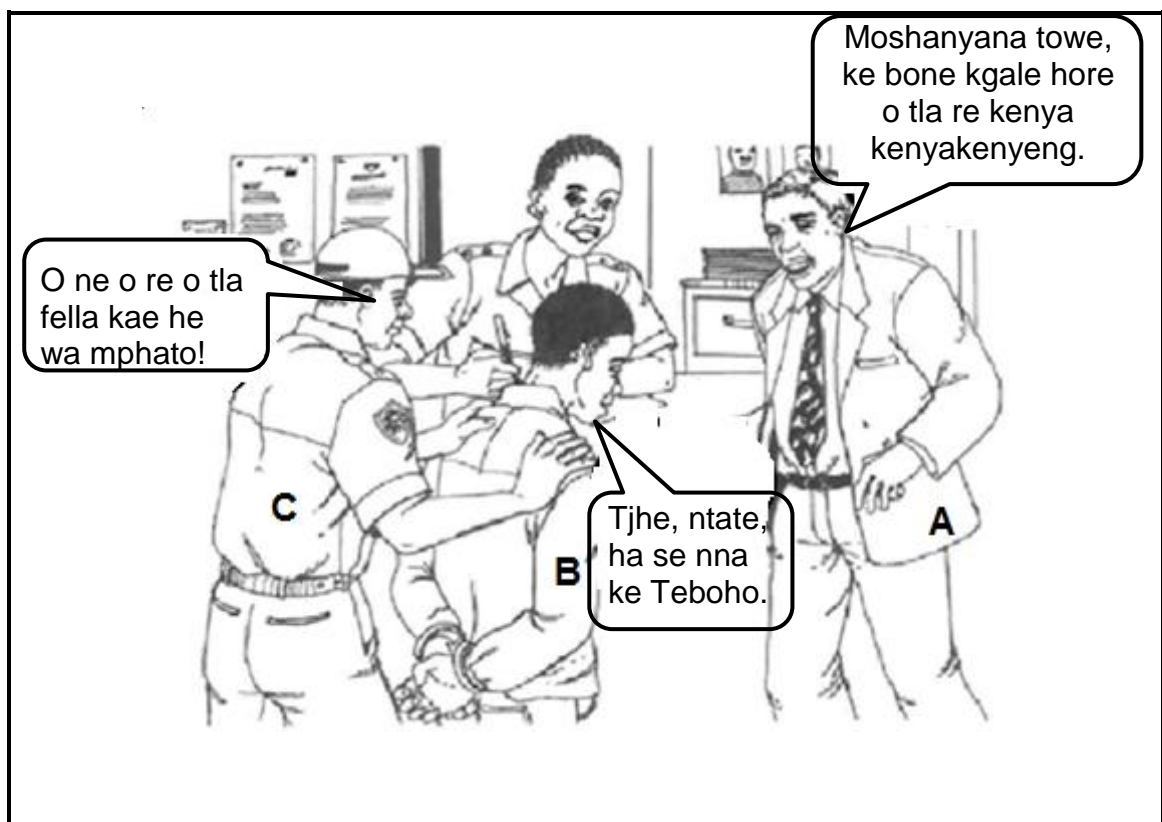
- 5.1.6 Polelong e latelang, ke hobaneng ha mongodi a sebedisitse lentswe 'fupere' bakeng sa tshwara. (2)

'Ba bang ba fupere ka matsoho a mabedi, a tletseng mejo le mafa!' (2)

- 5.1.7 Na setaele sa mongodi (tsela eo mongodi a ngolang ka yona) se thusa mmadi ho utlwisisa seo mongodi a buang ka sona? (2)

- 5.2 Boha setshwantsho se latelang, o nto araba dipotso tse thehilweng hodima sona.

TEMA YA G



[Se qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Sediba*, Maletle NE, 1999]

- 5.2.1 Qolla lentswe puong ya monna ya tshwailweng A le tiisang hore ba tla iphumana ba le mathateng. (1)

- 5.2.2 Re tsebiswa ke mantswe afe setshwantshong hore kgale mapolesa a batla monna ya nomorilweng B? (1)

- 5.2.3 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho (A–D), o be o nehelane ka lebaka la karabo ya hao.

Mantswe ana 'wa mphato' puong ya lepolesa le nomorilweng C a re tsebisa hore lepolesa leo le ...

- A thabetse monna ya nomorilweng B.
- B rorisa monna ya nomorilweng B.
- C phoqa monna ya nomorilweng B.
- D kobisa monna ya nomorilweng B. (2)

- 5.2.4 Lentswe lena, 'towe', le bohlokwa jwang puong ya motho ya nomorilweng A? (2)
[20]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80